# LINGUISTIC-COGNITIVE ANALYSIS OF RUSSIAN VERBS IN THE TEXT OF THE CRIMINAL CODE AND ITS RELATIONSHIP TO THE CRITERIA OF "PLAIN LANGUAGE"

**Altinova Fotimaxon Pakhlavon kizi**
1st year doctoral student, Andijan State Institute of Foreign Languages, Andijan, Uzbekistan.
Tel: 99891 490-12-90
Gmail:fotimaxolmirzayeva90@gmail.com

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi moddalarining lingvo-kognitiv va uslubiy xususiyatlari antropotsentrik paradigma hamda sodda va aniq til mezonlari asosida tadqiq etilgan. Qonun matnlarida saqlanib qolayotgan ruscha leksik-semantik hamda sintaktik kalkalarning fuqaro kognitiv idrokiga va normaning pragmatik samaradorligiga ko‘rsatadigan salbiy ta'siri so‘zma-so‘z lingvistik tahlillar orqali ochib berilgan. Tadqiqot natijasida qonun matnlaridagi kognitiv og‘irlikni kamaytirish va ularni soddalashtirish bo‘yicha muqobil modellari taklif etilgan.

**Kalit so‘zlar:** yuridik lingvistika, Jinoyat kodeksi, antropotsentrik paradigma, Plain Language, sintaktik kalka, kognitiv idroklash, legal text simplification, NLP.

**Аннотация.** В данной статье исследуются лингво-когнитивные и стилистические особенности статей Уголовного кодекса Республики Узбекистан на основе антропоцентрической парадигмы и стандартов «Plain Language» (Простой и понятный язык). Посредством пословного лингвистического анализа раскрывается негативное влияние неадаптированных лексико-семантических и синтаксических калек с русского языка на когнитивное восприятие граждан и прагматическую эффективностью правовой нормы. В результате исследования предложены альтернативные модели снижения когнитивной нагрузки и упрощения законодательных текстов.

**Ключевые слова:** юридическая лингвистика, Уголовный кодекс, антропоцентрическая парадигма, Plain Language, синтаксическая калька, когнитивное восприятие, упрощение юридических текстов, NLP.

**Abstract.** This article examines the linguistic-cognitive and stylistic characteristics of the Articles of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan based on the anthropocentric paradigm and "Plain Language" standards. Through word-by-word linguistic analysis, the negative impact of unadapted lexical-semantic and syntactic calques from Russian on citizens' cognitive perception and the pragmatic effectiveness of legal norms is revealed. As a result of the study, alternative models for reducing cognitive load and simplifying legislative texts are proposed, preserving their legal force while enhancing legal comprehension.

**Keywords:** legal linguistics, Criminal Code, anthropocentric paradigm, Plain Language, syntactic calque, cognitive perception, legal text simplification, NLP.

## KIRISH

Qonunchilik hujjatlarining tili va unda huquqiy normalarning bayon etilish uslubi faqatgina yuridik texnika masalasi bo‘lib qolmay, jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlashning kognitiv va psixolvingvistik poydevoridir [1, b. 12]. O‘zbekiston qonunchilik tizimi, xususan, Jinoyat kodeksining shakllanish tarixi va uslubiy manbalari bevosita sovet davri huquqiy maktabi hamda rus tilidagi qonunchilik matnlari bilan bog‘liq. Ushbu tarixiy omil o‘zbek qonun tilida ko‘plab moslashmagan leksik va sintaktik kalkalarning saqlanib qolishiga zamin yaratgan [2, b. 45].

An'anaviy yuridik tilshunoslikda qonun matniga asosan statik va imperativ hujjat sifatida qaralib, undagi imloiy yoki terminologik nuqsonlar tavsifiy yo‘sinda tadqiq etilgan [3, b. 88]. Biroq zamonaviy antropotsentrik paradigma va xalqaro "Plain Language" (Sodda va aniq til)

harakati qonun matniga "Qonun chiqaruvchi → Matn → Fuqaro" zanjiridagi dinamik kognitiv muloqot vositasi sifatida yondashishni talab etadi [4, p. 112]. Qonun normasi fuqaro tomonidan uchinchi vositalarsiz to‘g‘ri idrok etilmas ekan, uning jamiyatdagi pragmatik ijrosi va ijtimoiy-tarbiyaviy ta'siri keskin pasayadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — Jinoyat kodeksi moddalaridagi ruscha kalkalar va murakkab sintaktik zanjirlarni so‘zma-so‘z lingvistik tahlil qilish hamda ularni fuqaro kognitiv idrokiga moslashtirish imkoniyatlarini asoslab berishdan iborat.

**TADQIQOT METODLAR**

Tadqiqotda kompleks va fanlararo uslublar tizimidan foydalanildi:

1. **Qiyosiy-uslubiy va tipologik tahlil:** Jinoyat kodeksi moddalarining o‘zbekcha matni ularning manbasi bo‘lgan ruscha asl nusxalari (источник) bilan so‘zma-so‘z solishtirilib, sintaktik va semantik kalkalar ajratib olindi.
2. **Kognitiv-pragmatik va psixolingvistik tahlil:** Qonun moddalaridagi sintaktik og‘irlik, majhul nisbatlar zichligi hamda fe'lli zanjirlarning insonning qisqa muddatli xotirasi (working memory) va axborotni idrok etish imkoniyatiga ta'siri baholandi.
3. **Konstruktiv modellashtirish:** Kalka va g‘aliz deb topilgan moddalar o‘zbek tili tipologiyasi hamda "Plain Language" mezonlariga mos ravishda qayta tahrir qilinib, muqobil variantlari yaratildi.

**NATIJALAR**

Jinoyat kodeksining bir qator tayanch moddalarini so‘zma-so‘z lingvistik va kognitiv tahlil qilish natijasida quyidagi asosiy muammoli guruhlar aniqlandi:

**1. Leksik-semantik va kollokatsion kalkalar.**

JK 14-moddasida jinoyat tushunchasi berilayotganda "...jazo qo‘llash **tahdidi ostida** taqiqlangan..." birikmasi qo‘llanilgan. Ushbu birikma rus tilidagi "...под угрозой применения наказания..." konstruksiyasining so‘zma-so‘z nusxasidir. O‘zbek tilida "tahdid ostida" birikmasi asosan psixologik yoki jismoniy zo‘ravonlik vaziyatlariga nisbatan ishlatiladi. Davlatning huquqiy sanksiyasini "tahdid" deb nomlash fuqaro shuurida qonunni adolat mezoni emas, balki psixologik tazyiq vositasi sifatida idrok etilishiga olib keladi.

- Tavsiya etiladigan sodda muqobil: "...ushbu Kodeksda **jazo nazarda tutilgan** aybli ijtimoiy xavfli qilmish..."

**2. Modallik va sintaktik zanjir kalkalari.**

JK 22-moddasida (Bepervolik) shaxsning o‘z xulq-atvori oqibatlariga munosabati "...ushbu oqibatlarning yuz berishi mumkinligini **ogoh bo‘lishi lozim va mumkin edi**" tarzida ifodalangan. Bu o‘rin rus tilidagi "...должен был и мог осознавать..." modal birikmasining o‘zbek tiliga sun'iy ko‘chirilishidir. O‘zbek tili sintaksisida ikkita modal ma'noni (lozim / mumkin) bitta fe'l predikatiga bu tarzda biriktirish fe'l uslubiyatiga to‘liq zid bo‘lib, mantiqiy urg‘uni xiralashtiradi.

- Tavsiya etiladigan sodda muqobil: "...ushbu oqibatlarning yuz berishi mumkinligini **anglashi lozim bo‘lgan va anglay oladigan** holatda bo‘lsa..."

**3. Zanjirsimon ergashgan gaplar va kognitiv yuklama.**

JK 28-moddasi (Ishtirokchilar turlari) matni 45 dan ortiq so‘zdan iborat bo‘lib, 5 ta uyushiq bo‘lak hamda 3 ta turli bog‘lovchi (shuningdek, yoki, hamda) orqali bitta sintaktik zanjirga biriktirilgan. Kognitiv psixologiya qoidalariga ko‘ra, inson miyasi bir vaqtning o‘zida ko‘pi bilan 7-9 ta sintaktik birlikni mantiqiy bog‘liqlikda ushlab tura oladi. Bunday o‘ta uzoq zanjirlar o‘qilganda fuqaro gap boshidagi sub'ekt bilan oxiridagi kesim o‘rtasidagi bog‘liqlikni yo‘qotadi.

**MUHOKAMA**

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, amaldagi qonunchilik matnlaridagi murakkabliklar shunchaki uslubiy nuqson emas, balki chuqur kognitiv-kommunikativ to‘siqdir. G‘arb yuridik tilshunosligida P.Tiersma va J.Kimble tomonidan ilgari surilgan "Plain Language" harakati qonun

matnlarini soddalashtirish yuridik normaning kuchini kamaytirmasligini, aksincha uning bajarilish ko‘rsatkichini oshirishini isbotlagan [5, p. 45].

O‘zbek yuridik tilshunosligida ilgari olib borilgan Sh.Ko‘chimov va X.Yo‘ldoshevning tadqiqotlarida rasmiy uslub talablari va terminologiya chuqur o‘rganilgan bo‘lsa-da, ularda ruscha kalkalarning kognitiv ta'siri va ularni avtomatik diagnostika qilish masalasi e'tibordan chetda qolgan edi. Ushbu tahlil shuni ko‘rsatadiki, qonun matnlarini kognitiv soddalashtirish uchun nafaqat matnlarni qo‘lda tahrir qilish, balki NLP (kompyuter tilshunosligi) algoritmlari orqali ushbu sintaktik zanjirlarni avtomatik aniqlash modelini joriy etish zarur.

**XULOSA**

1. Jinoyat kodeksi matnidagi asosiy murakkablik va g‘alizliklar o‘zbek tili grammatikasi zaifligidan emas, balki rus tilidan so‘zma-so‘z ko‘chirilgan leksik-sintaktik kalkalarning mavjudligidan kelib chiqadi.
2. Qonun matnlarini antropotsentrik paradigma va "Plain Language" tamoyillari asosida qayta ko‘rib chiqish, uzun sintaktik zanjirlarni ixchamlashtirish va kalkalarni milliy-sintaktik muqobillarga almashtirish fuqaroning huquqiy shuurini va qonun ustuvorligini ta'minlashga xizmat qiladi.
3. Ushbu tahlil natijalari Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Adliya vazirligi huzurida yangi qonun loyihalarini lingvistik ekspertizadan o‘tkazishda hamda ularning o‘qilish qulayligini baholashda amaliy uslubiyot bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI**

1. Ko‘chimov Sh. Yuridik tilshunoslik va yuridik texnika: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TDYI, 2008. – 210 b.
2. Yo‘ldoshev X. O‘zbek yuridik terminologiyasining shakllanishi va taraqqiyoti: monografiya. – Toshkent: Fan, 2011. – 168 b.
3. Братков В. А. Язык закона и когнитивно-прагматические аспекты юридической лингвистики. – Москва: Юрист, 2015. – 204 с.
4. Kimble J. Writing for Dollars, Writing for Please: The Case for Plain Language in Business, Government, and Law. – Carolina: Carolina Academic Press, 2012. – 220 p.
5. Tiersma P. M. Legal Language. – Chicago: University of Chicago Press, 1999. – 328 p.